

Paweł Cioch

Problematyka niesłusznego skazania w Stanach Zjednoczonych

Palestra 51/7-8(583-584), 213-224

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DRAWO ZA GRANICĄ

Paweł Cioch

PROBLEMATYKA NIESŁUSZNEGO SKAZANIA W STANACH ZJEDNOCZONYCH

W Stanach Zjednoczonych problematyce niesłusznym wyroków poświęca się bardzo wiele uwagi już od prawie 200 lat. Doniosłość tego zagadnienia na gruncie prawa amerykańskiego jest dodatkowo jeszcze większa ze względu na możliwość stosowania w większości stanów kary śmierci za tzw. *capital punishment*¹, w odróżnieniu od zbrodni zagrożonych karami więzienia, czyli tzw. *prison punishment*.

Pierwszy udokumentowany przypadek niesłusznego skazania (nie licząc procesów czarownic z Salem) pochodzi z 1820 r., z Vermont. Skazano wówczas na karę śmierci dwóch mężczyzn oskarżonych o morderstwo – a wkrótce okazało się, że rzekoma ofiara żyje w New Jersey. Przez następne lata udokumentowano wiele przypadków osób niesłusznie skazanych w wyniku błędnych orzeczeń sądowych². W wyniku tego, w USA powstało wiele organizacji pozarządowych typu *non profit*, które zajmują się monitorowaniem i analizą przypadków niesłusznym skazań, ich przyczyn oraz pomocą osobom pokrzywdzonym przez błędy amerykańskiego wymiaru sprawiedliwości³. Często funkcjonują one przy uni-

¹ Roman Tokarczyk wskazuje na tendencję do poszerzania zakresu stosowania kary śmierci w Stanach Zjednoczonych. Ustawa federalna o przestępczości z września 1994 r. zwiększyła liczbę przestępstw zagrożonych karą śmierci z dwóch do sześćdziesięciu. Do 1996 r. karę śmierci dopuszczało prawodawstwo 39 stanów. Zob. R. Tokarczyk, *Prawo amerykańskie*, s. 218, Zakamycze 1999.

² Jako przykład można podać 65 przypadków udokumentowanych przez prof. prawa z Uniwersytetu Yale Edwina Brocharda (*Convicting the Innocent*, 1932) czy 400 spraw z XX wieku opisanych przez Michael L. Radeleta, Hugo Adama Bedau i Constance E. Putnam w *In Spite of Innocence*, 1992.

³ M.in. www.forejustice.org/wc/wrongful_conviction_websites.htm, www.innocenceproject.org, www.truthinjustice.org.

wersyteckich klinikach prawnych⁴, a w ich skład wchodzi także osoby, które były wcześniej niesłusznie skazane. Rejestracją wszystkich przypadków niesłusznych skazań oraz wysokością odszkodowań w tych sprawach zajmuje się poświęcone wyłącznie tej tematyce czasopismo *Justice Denied – The Magazine For The Wrongly Convicted*⁵.

Można nawet powiedzieć, że powstało lobby, które domagało się zagwarantowania na drodze legislacyjnej odszkodowania dla osób niesłusznie skazanych, a także możliwości oczyszczenia się z zarzutów i uzyskania wyroku uniewinniającego dla osób już prawomocnie skazanych, wskutek przeprowadzenia dowodów z DNA. Chodzi tutaj o tzw. *Postconviction DNA Testing* – instytucję charakterystyczną dla prawa amerykańskiego, która ma rozwiązać wszelkie wątpliwości dotyczące niewinności skazanego. Możliwość dowiedzenia swej niewinności za pomocą dowodów z DNA pojawiła się, co oczywiste, stosunkowo niedawno.

W czerwcu 1993 r. niezwykle głośna sprawa **Kirka Bloodswortha** jako pierwsza w Stanach Zjednoczonych doprowadziła do obalenia wyroku skazującego dzięki przeprowadzeniu badań z DNA. Był żołnierz piechoty morskiej i rezydent stanu Maryland został w 1985 r. skazany, za zgwałcenie, zabójstwo na tle seksualnym i morderstwo pierwszego stopnia, na karę śmierci. Podstawą wyroku skazującego były zeznania 5 świadków, którzy widzieli go z ofiarą, bądź też w pobliżu miejsca zbrodni, w czasie zbliżonym do popełnienia przestępstwa. Za kluczowy dowód prokurator uznał ślady jego butów odcisniętych na ciele ofiary.

W procesie apelacyjnym został ponownie uznany za winnego, a wyrok podtrzymano. Po wieloletniej walce o przeprowadzenie badań DNA dowody z miejsca zbrodni zostały wysłane do laboratorium. Ostateczne wyniki badań laboratoriów stanowych i federalnych wykazały, że próbki DNA Bloodswortha w ogóle nie pasowały do próbek zebranych na miejscu zbrodni. 28 czerwca 1993 r. sędzia dystryktowy hrabstwa Baltimore zarządził zwolnienie Bloodswortha z więzienia na podstawie właśnie wyników badań z DNA, a w grudniu 1993 r. gubernator stanu Maryland ułaskawił Bloodswortha. Do czasu uwolnienia, Bloodsworth spędził 9 lat w więzieniu, w tym 2 lata w celi śmierci – za przestępstwo, którego nie popełnił⁶. *The board of public works* stanu Maryland (organ niesądowniczy właściwy w tym stanie do oszacowania i wypłaty odszkodowań) wypłacił Bloodsworthowi 300 000 \$ za utracone zarobki (opierając się na kalkulacji, że zarabiał około 30 000 \$ rocznie, licząc od momentu aresztowania do momentu zwolnienia z zakładu karnego)⁷.

Casus Kirka Bloodswortha był impulsem do reformy wymiaru sprawiedliwości.

⁴ Np. www.law.northwestern.edu.

⁵ Dostępne także w Internecie – www.justicedenied.org.

⁶ 10 lat później, w dniu 5 września 2003 r., do Bloodswortha dotarła wiadomość, na którą czekał 20 lat. Stan Maryland oskarżył wreszcie kogoś, kto brutalnie zgwałcił i zamordował dziewięcioletnią Dawn Hamilton; właśnie w wyniku porównania próbek badań DNA. Ponad wszelką wątpliwość stwierdzono, że był to Kimberly Shay Ruffner, który został aresztowany i oskarżony o rozbój oraz usiłowanie zgwałcenia i morderstwa, kilka tygodni po aresztowaniu Bloodswortha, czyli w 1984 r. Kimberly Shay Ruffner został w dniu 20 maja 2004 r. uznany za winnego popełnienia morderstwa, za które wcześniej został niesłusznie skazany Bloodsworth.

Bloodsworth po uniewinnieniu zaangażował się w kampanię poparcia dla reformy wymiaru sprawiedliwości. Ustanowił „*Kirk Bloodsworth Post-Conviction DNA Testing Program*”, który ma pomóc stanom w pokryciu kosztów wdrażania programu dotyczącego możliwości przeprowadzenia badań z DNA dla osób skazanych.

⁷ Zob. <http://ccjr.policy.net/proactive/newsroom/release.vtml?id=36884>, <http://ccjr.policy.net/pro>

Kolejnym etapem, który unaoczniał skalę problemu niesłuszných skazań w Stanach Zjednoczonych, była konferencja na Northwestern University School of Law (*National Conference on Wrongful Convictions and the Death Penalty*), we wrześniu 1998 r. Było to wydarzenie o bardzo dużym rozgłosie, gdyż w konferencji tej uczestniczyło również 28 osób niesłusnie skazanych na karę śmierci – za przestępstwa, których w rzeczywistości nie popełnili. Pomyśłodawcą konferencji był profesor prawa z *Northwestern University* Lawrence C. Marshall, który wcześniej doprowadził do uniewinnienia trzech niesłusnie skazanych i pozbawionych wolności osób⁸. Konferencja naświetliła problem, a już niespełna 3 miesiące później miało miejsce kolejne dramatyczne wydarzenie. Wspomniany wyżej prof. Marshall wraz z grupą prawników i studentów prawa z kliniki prawnej *Northwestern University* doprowadził przed *Illinois Supreme Court* do odroczenia wykonania wyroku kary śmierci na Anthonyem Porterze – na dwa dni przed jego egzekucją. W ten sposób prof. David Protess z tego samego uniwersytetu, przy pomocy adeptów z *Medill School of Journalism*, uzyskał czas na ponowne zbadanie sprawy. W 1999 r. udało im się dowieść niewinność Portera, który wciąż przebywał w celi śmierci⁹.

Na skutek nacisku organizacji pozarządowych, różnego rodzaju grup prawnych i opinii publicznej podjęto prace legislacyjne, mające zapewnić wyeliminowanie pomyłek sądowych skutkujących skazaniem osób niewinnych, a także szereg gwarancji odszkodowawczych dla osób, które zostały takimi wyrokami skrzywdzone.

Ze względu na charakter federacyjny Stanów Zjednoczonych, stosowne unormowania, tzw. *Compensation for Wrongful Conviction Statutes*, przyjęło wiele stanów. Z kolei na szczeblu federalnym przeprowadzono reformę wymiaru sprawiedliwości, której częścią jest ustawa chroniąca przed skazaniem niewinnych osób, tzw. *Innocence Protection Act (IPA)* z 2004 r.

PRAWO STANOWE

Analiza prawa stanowego powinna przebiegać dwutorowo. Należy zwrócić uwagę na *Postconviction DNA Testing* i *Compensation Statute*.

Zdecydowana większość unormowań stanowych zawiera przepisy materialne i proceduralne dotyczące skorzystania z dowodów DNA już po prawomocnym skazaniu, w celu wykazania przez skazanego swej niewinności. Obecnie takiej możliwości nie przewiduje jeszcze tylko prawodawstwo sześciu stanów: Alabamy, Alaski, Vermont, Wyoming, Północnej i Południowej Dakoty¹⁰.

active/newsroom/release.vtml?id=30121, www.law.northwestern.edu/depts/clinic/wrongful/exonerations/Bloodsworth_MD.htm.

⁸ Ronaldo Gruz – wyrok kary śmierci z 1983 r. za morderstwo, Willie Rainge – wyrok kary śmierci z 1978 r. za zgwałcenie i podwójne morderstwo i Gary Gauger – wyrok kary śmierci za morderstwo swoich rodziców.

⁹ Paul Ciolino, detektyw pracujący z grupą prof. Protessa uzyskał nagrane na taśmę wideo przyznanie się do popełnienia przestępstwa, za które Porter został skazany na śmierć, przez innego człowieka. Zob. www.law.northwestern.edu/depts/clinic/wrongful/History.htm

¹⁰ Z tym że w Południowej Dakocie dopuszcza się taką możliwość na podstawie precedensu *Jenner v. Dooley*, 590 N.W.2d 463, 471-2 (SD 1999).

Jeżeli zaś chodzi o odrębne przepisy dotyczące odszkodowania za niesłuszne pozbawienie wolności wyrokiem skazującym, to takie regulacje posiada 20 stanów (wliczając District of Columbia)¹¹. W tym, w Missouri i Arkansas uregulowania te znajdują się w *Postconvictions DNA Testing acts*. W Louisianie i Kentucky projekty zostały odrzucone na posiedzeniach komisji. Natomiast w Massachusetts i Mississippi projekty *Compensation Statue* są w trakcie procedury legislacyjnej.

Charakterystyczne dla prawa amerykańskiego, opartego na systemie *common law*, jest to, że każdy ze stanów formułuje inaczej przesłanki niezbędne do uzyskania odszkodowania przez osobę niesłusznie skazaną.

We wszystkich stanach, które posiadają omawiane uregulowania, w celu realizacji roszczeń odszkodowawczych należy wykazać, że skazanie było niesłuszne. W tym celu pokrzywdzony musi zazwyczaj uzyskać orzeczenie uchylające bądź zawieszające wyrok skazujący, albo też jego unieważnienie (Alabama, Iowa, Massachusetts, Kentucky, Ohio, Pensylwania, Zachodnia Wirginia). Bardzo często zamiast tego bądź też alternatywnie wymagane jest uzyskanie ułaskawienia, ale, co wyraźnie podkreślono, na podstawie niewinności czyli tzw. *pardon on the ground of innocence* (m.in. Tennessee, Teksas, Zachodnia Wirginia czy Maryland, gdzie dopuszcza się także ułaskawienie na podstawie błędnego wyroku). W Kalifornii, Illinois, Maine, Mississippi, Północnej Karolinie i Oklahomie – właściwym do wydania ułaskawienia jest Gubernator Stanowy. W niektórych regulacjach stanowych określono tę przesłankę w sposób bardziej enigmatyczny, tzn. że dochodzący odszkodowania musi wykazać swoją niewątpliwą niewinność za przestępstwo, za które został skazany i pozbawiony wolności (District of Columbia), osoba skazana musi być uznana za niewinną czy oczyszczoną z zarzutów (New Hampshire, Tennessee), albo po prostu skarżący nie popełnił przestępstwa, za które został skazany (New Jersey), co z kolei musi udowodnić za pomocą

¹¹ **Alabama** (Compensation for Wrongful Incarceration Act/Alabama Act #2001-659, Code of Alabama § 29-2-150 do 165), **Arkansas** [Ark. Code Ann. § 16-112-201, 205 i 207 (2001)], **Kalifornia** [Compensation for Wrongful Conviction Statue/Cal. Penal Code § 1405 (2000) i California Penal Code § 4900–4906], District of Columbia (Compensation for Wrongful Conviction/DC Code § 2-421 do 2-425), **Illinois** (Compensation Statue/Illinois Revised Statutes Chap. 705 Act 505/8 & 505/22), **Iowa** (Compensation for Wrongful Imprisonment/Iowa Code, Title XV. Judicial Branch and Judicial Procedures, Subtitle 5. Special Actions, Chapter 663A.), **Maine** (Compensation Statue/14 ME Revised Statutes Annotated § 8241–8244), **Maryland** (Compensation for Wrongful Conviction/Md. State Fin & Proc § 10–501), **Massachusetts** (An Act Relative to the Wrongfully Convicted/ HB 2506) – projekt w trakcie uchwalania, **Mississippi** (Civil Compensation for Erroneous Conviction/Senate Bill 2200) – projekt w trakcie uchwalania, **Missouri** [Creates post-conviction right to DNA testing in certain cases, and modifies DNA profiling system/Mo. Rev. Stat. § 547.035 (2001) i SB 916], **New Hampshire** (Claims Against the State/NH Revised Statutes sec. 541-B:14), **New Jersey** (Compensation for Wrongful Conviction/NJ Ann. Statutes Sec. 52:4C-1 do 4C-6), **Nowy Jork** (New York Court of Claims Act § 8-B), **Północna Karolina** (Compensation for Wrongful Conviction/NC Gen. Stat. § 148-82 to 148-84), **Ohio** (Compensation for Wrongful Conviction/ Ohio Revised Code Annotated § 2305.02 i 2743.48), **Oklahoma** (Governmental Tort Claims Act/House Bill 1406), **Pensylwania** (Claims for Unjust Incarceration/HB1281), **Tennessee** (Tennessee Code Annotated Title 9. Public Finances, Chapter 8. Board of Claims, sec.9-8-108), **Teksas** (Compensation to Persons Wrongfully Convicted/Texas Code Annotated sec.103.001 and 103.052), **Wisconsin** [Claims for Unjust Arrest and Imprisonment or Conviction and Imprisonment/West Virginia Code § 14-2-13(a)], **Zachodnia Wirginia** (Compensation for Wrongful Conviction/Wisconsin Statutes § 775.05).

oczywistych oraz niepodważalnych dowodów (Pensylwania, Wisconsin). Rzecz jasna, wyżej wymienione sformułowania należy rozumieć jako uchYLENIE, unieważnienie wyroku skazującego albo ułaskawienie – w zależności od odrębności prawa stanowego¹².

Dodatkowo regulacje stanowe wymagają zazwyczaj braku przyczynienia się poszkodowanego do wydania niesłusznego wyroku skazującego, np. w Kalifornii zgłaszający roszczenie musi wykazać, że nie przyczynił się do skazania, tzn. świadomym działaniem albo niedbałym zaniechaniem nie doprowadził do swojego aresztowania ani skazania, za które domaga się teraz odszkodowania. Podobne wymagania stawiają *compensation statutes* District of Columbia, Iowa (gdzie brak przyczynienia stwierdza wcześniej *district court*), New Jersey, Ohio, Zachodniej Wirginii, Wisconsin, Oklahomy, Pensylwanii, Teksasu. Z tym że w trzech ostatnich stanach żąda się wyraźnie, ażeby dochodzący odszkodowania nie przyznał się wcześniej do winy.

Interesującym rozwiązaniem jest to, iż niektóre unormowania stanowe wymagają niekaralności osób domagających się odszkodowania za niesłuszne skazanie. W Oklahomie i Teksasie skarżący nie może odbywać kary więzienia za inne przestępstwo na podstawie jakiegokolwiek innego wyroku skazującego. Jeszcze bardziej restrykcyjny warunek do ubiegania się o odszkodowanie wymagany jest w stanach Iowa i New Jersey, gdzie skarżący nie może w czasie postępowania odszkodowawczego być oskarżony o jakiegokolwiek przestępstwo, a także w Pensylwanii, gdzie skarżący nie może być od momentu wniesienia skargi pozbawiony wolności z jakichkolwiek powodów. W Alabamie natomiast pozbawiono prawa do odszkodowania osobę, której je już zasądono, jeżeli popełniła ona zbrodnię przed jego uzyskaniem.

Jeśli chodzi o termin, w ciągu którego skarżący może dochodzić odszkodowania (*time limit for filling*), przedstawia się on także różnorodnie. Najczęściej wynosi 2 lata od uwolnienia i oczyszczenia z zarzutów. Termin ten jest liczony, w zależności od tego, co jest niezbędne do powstania roszczenia, czyli – albo od daty ułaskawienia przez Gubernatora Stanowego, albo od orzeczenia sądowego oczyszczającego z zarzutów¹³. W niektórych stanach termin ten w ogóle nie jest określony (Północna Karolina, Wisconsin), co nakazywałoby wnioskować, iż poszkodowani mogą realizować swoje roszczenia w każdym czasie (jak wprost stanowi *compensation statute* Oklahomy).

Konsekwencją charakteru federalistycznego Stanów Zjednoczonych są znaczne odrębności w regulacjach stanowych odnoszące się do organów właściwych do restytucji szkód poniesionych w wyniku błędnych wyroków skazujących.

Organy te są bardzo zróżnicowane pod względem nazw, organizacji oraz statusu. Przyczyna leży oczywiście w odmiennych regulacjach konstytucji i prawodawstw stanowych. Najbardziej charakterystyczne jest to, iż w niektórych stanach dla przyznania odszkodowań za niesłuszne pozbawienie wolności właściwe są organy administracyjne, np. *State Division of Risk Management* i *the Committee on Compensation for Wrongful Conviction* w Alabamie, *The Board of Public Works* w Maryland czy często specjalny stanowy *The Board of Claims* (New Hampshire, Tennessee, Wisconsin, Kentucky, Pensylwania). Z tym, że w tych dwóch

¹² W Zachodniej Wirginii niezbędne jest uniewinnienie w nowym procesie.

¹³ Jednakże w Teksasie termin dwuletni rozpoczyna bieg od momentu opuszczenia zakładu karnego albo wykrycia dowodów uzasadniających skargę odszkodowawczą. Termin sześciu miesięcy obowiązuje w Kalifornii, termin 1 roku w Tennessee, Missouri i w projekcie Mississippi, a termin 3-letni w New Hampshire. W District of Columbia skargi mogą być składane dla wszystkich przypadków niesłuszných skazań, które miały miejsce po 1 czerwca 1979 r.

ostatnich stanach, jeśli odszkodowanie będzie dotyczyło osób spoza stanu i nierezydentów, właściwy będzie wydział cywilny sądu dystryktowego (*the civil division of the Circuit Court*). W Północnej Karolinie odszkodowanie przyznaje Gubernator Stanowy, który wcześniej musi skorzystać – wobec takiej osoby – z prawa łaski, po uprzedniej rekomendacji stanowej komisji przemysłowej (*The Industrial Commission*).

W pozostałych stanach rozstrzygnięcia te pozostawiono dla sądów powszechnych, zazwyczaj sądów pierwszej instancji, czyli tzw. sądów dystryktowych – *district courts*, *circuit courts*, *superior courts* (np. Iowa, New Jersey), albo specjalnych sądów odszkodowawczych, tzw. *the courts of claims* (Nowy Jork, Zachodnia Wirginia, Ohio).

Najbardziej zróżnicowane i interesujące unormowania dotyczą miarkowania i wysokości odszkodowania przez wyżej wymienione organy.

Charakterystyczne dla USA jest to, że bardzo często prawodawca stanowy ograniczył maksymalny wymiar odszkodowania limitami kwotowymi. Wówczas swoboda sądu albo organu administracyjnego przyznającego odszkodowanie jest bardzo niewielka. Ich rola zostaje w zasadzie sprowadzona jedynie do przeliczenia dni, miesięcy i lat niesłusznego pozbawienia wolności na konkretne, z góry ustalone sumy pieniężne. Przykładowo w Kalifornii ustalono ten limit na 100 \$ za dzień niesłusznego pozbawienia wolności, w Ohio do 25 000 \$, a w Alabamie do 50 000 \$ za rok spędzony niesłusznie w zakładzie karnym¹⁴. Często też stosowany jest system bardziej złożony, który dodatkowo zakreśla górną granicę odszkodowania albo uzależnia jego wysokość od czasu spędzonego w zakładzie karnym (Illinois, Iowa, Północna Karolina, Teksas)¹⁵, albo wysokości przychodów osiągniętych przez skarżącego przed niesłusznym skazaniem (New Jersey)¹⁶.

¹⁴ Przy czym *Committee on Compensation for Wrongful Conviction* może zaproponować wyższe odszkodowanie, co musi zostać zatwierdzone przez władzę ustawodawczą stanu.

¹⁵ W Illinois maksymalny wymiar odszkodowania może wynieść 15 000 \$ przy pozbawieniu wolności do 5 lat, 35 000 \$ przy pozbawieniu wolności od 5 do 14 lat i powyżej 35 000 \$ przy pozbawieniu wolności powyżej 14 lat. Dodatkowo istnieje zastrzeżenie, że koszty pomocy adwokackiej nie mogą przekroczyć 25% sumy odszkodowania. Jeżeli zgodnie z wytycznymi *United States Department of Labor* (federalnego departamentu ds. zatrudnienia) wzrost cen przekroczył 5%, sąd corocznie powinien zwiększać maksymalne limity odszkodowania.

W Iowa wynagrodzenie szkody za skazanie jest limitowane do 50 \$ za dzień, a wartość pozostałych szkód, wliczając w to utracone zarobki, wynosi do 25 000 \$ rocznie i wszystkie odpowiednie opłaty z tytułu pomocy adwokata.

W Północnej Karolinie górną granicę odszkodowania ustalono na 20 000 \$ za każdy rok spędzony w zakładzie karnym (proporcjonalnie oblicza się miesiące), wliczając czas toczącego się procesu w sprawie.

W żadnym wypadku odszkodowanie nie może przekroczyć 500 000 \$.

W Teksasie maksymalny wymiar odszkodowania wynosi 20 000 \$ za każdy rok osadzenia w więzieniu, jeśli skazany odbył karę poniżej 20 lat pozbawienia wolności, oraz 500 000 \$, jeśli odbył karę 20 lat pozbawienia wolności i więcej.

W Wisconsin odszkodowanie może zostać przyznane najwyżej do 25 000 \$, przy czym rata za jeden rok niesłusznego pozbawienia wolności nie powinna być większa niż 5000 \$.

Jeśli *the board of claims* uzna, że taki wymiar odszkodowania jest nieadekwatny w stosunku do szkody, może zawnieść do organów ustawodawczych (*legislature*) o dodatkowe fundusze na zwiększenie sumy odszkodowawczej.

¹⁶ W New Jersey odszkodowanie nie może wynosić więcej niż podwójna wysokość przychodu

Należy zwrócić uwagę, iż unormowania niektórych stanów nie ograniczają aż w takim stopniu swobody organów miarkujących i przyznających odszkodowanie, a jedynie wskazują maksymalną kwotę pieniężną, która po prostu nie może zostać przekroczona. Limity te oscylują od 20 000 \$ w New Hampshire do 500 000 \$, wypłacanych jako renta dożywotnia, w Massachusetts¹⁷.

Wreszcie w kilku unormowaniach stanowych znajdują się regulacje najbardziej zbliżone do prawa kontynentalnego, tzn. takie, w których prawodawca pozostawia pełną swobodę organom przyznającym odszkodowanie (najczęściej sądom) co do jego zakresu – jak np. w District of Columbia, Kentucky, Nowym Jorku, Tennessee czy Zachodniej Wirginii¹⁸ oraz pośrednio w Pensylwanii¹⁹.

Należy zwrócić uwagę, iż tylko w wyżej wymienionych stanach *compensation statutes* zawierają wytyczne co do zakresu odszkodowania. W pozostałych – organy miarkujące odszkodowanie robią to na zasadzie pewnego automatyzmu: przeliczając okres niesłusznego pozbawienia wolności na z góry określone kwoty, bądź przyznając odszkodowanie, ale nie mogące przekroczyć prawnie ustalonych progów.

Godny uwagi jest fakt, że prawodawstwa stanowe najczęściej tylko lakonicznie stwierdzają, że powinny być wynagrodzone wszystkie szkody materialne i niematerialne²⁰. W ich zakres będą wchodziły realne szkody, a więc *damnum emergens*, a także *lucrum cessans*. Zresztą o wynagrodzeniu utraconych zarobków i wszelkich ewentualnych wynagrodzeń mówią wprost niektóre uregulowania stanowe, m.in. Iowa i Ohio. Ponadto suma odszkodowania powinna uwzględniać koszty pomocy adwokata (np. Ohio, New Jersey, Pensylwania, Kentucky).

Ciekawe unormowanie znajduje się w stanie Massachusetts, gdzie sąd (*the general court*) po zasądzeniu odszkodowania musi wydać tzw. *expungement orders*, czyli swego rodzaju „zarządzenia anulujące”. Polegają one na zatarciu skazania oraz zniszczeniu dokumentów świadczących o skazaniu, a także wykreśleniu wszelkich wzmianek w rejestrach karnych, takich jak np. baza historii kryminalnych, rejestr przestępców seksualnych, stanowa baza danych DNA albo rejestr Departamentu Kuratora (penitencjarnego). Zarządzenia te mają w konsekwencji doprowadzić do tego, ażeby niesłusznie skazany został w pełni zrehabili-

skarżącego w roku poprzedzającym jego uwięzienie albo 20 000 \$ za każdy rok pozbawienia wolności. Dodatkowo przyznaje się zwrot kosztów pomocy adwokackiej.

¹⁷ Podobne regulacje obowiązują w projekcie *compensation statute* Mississippi (maksymalnie 50 000 \$), w Oklahomie (maksymalnie 175 000 \$) i w Maine (maksymalnie 300 000 \$).

¹⁸ W stanach tych odszkodowanie przyznawane jest najczęściej przez *court of claims*, a więc sąd, a nie organ administracyjny, z wyjątkiem Tennessee (właściwy tu jest *the bard of claims*).

¹⁹ W Pensylwanii zastosowano rozwiązanie mieszane, tzn. *Commonwealth Board of Claims*, albo wydział cywilny sądu dystryktowego (tu *circuit court*) w sprawach obywateli i rezydentów stanu, powinieli w jak najwyższym stopniu wynagrodzić szkody za: 1. każdy dzień niesłusznego pozbawienia wolności – sumę ekwiwalentu wynagrodzenia dziennego członka Zgromadzenia Ogólnego (*General Assembly*), 2. utracone zarobki i wynagrodzenie w okresie pozbawienia wolności, 3. inne szkody karne i koszty pomocy adwokackiej.

Ponadto nie wynagradza się żadnych innych szkód.

²⁰ Z wyjątkiem stanu Maine, gdzie maksymalny wymiar odszkodowania wynosi 300 000 \$ i istnieje zakaz wypłacania odszkodowań za straty moralne związane z niesłusznym pozbawieniem wolności (*no punitive damages*)!

towany, uzyskując status osoby niekaranej. Wymiernym skutkiem ma być to, że będzie on mógł się ubiegać o pracę w instytucjach publicznych, a we wszelkich podaniach będzie mógł wpisać, że nie był nigdy karany, aresztowany ani oskarżony.

PRAWO FEDERALNE

Wskutek wspomnianych wcześniej nacisków i dużej liczby ujawnionych i udokumentowanych przypadków niesłusznego pozbawienia wolności w Stanach Zjednoczonych, rozpoczęto prace nad zreformowaniem wymiaru sprawiedliwości, kładąc nacisk na zapewnienie ochrony przed błędami sądowymi i niesłusznymi wyrokami.

W dniu 30 października 2004 r. prezydent George W. Bush podpisał ustawę chroniącą niewinność, czyli tzw. *Innocence Protection Act* (IPA), który jest zarazem częścią większej regulacji – reformy, a mianowicie tzw. *Justice for All Act of 2004* (*Bill # H.R. 5107*). Projekt ten został poparty w Senacie USA i Izbie Reprezentantów przez liderów obu partii jako doskonale narzędzie gwarantujące prawa ofiarom przestępstw i wymiaru sprawiedliwości.

Projekt ustawy został uchwalony w Kongresie w dniu 9 października 2004 r., a w Izbie Reprezentantów 3 dni wcześniej, tj. w dniu 6 października 2004 r. (miażdżącą przewagą 393 głosów za; wobec 14 przeciw)²¹.

Jest to kompleksowa regulacja wzmacniająca prawa i ochronę osób pokrzywdzonych przez wymiar sprawiedliwości, poprzez dwa oddzielne mechanizmy: (1) zestaw uprawnień dla ofiar wymiaru sprawiedliwości gwarantujący im prawo zaskarżenia do sądu i program pomocy dla osób poszkodowanych oraz (2) kompleksowy projekt ustawy o dowodach DNA, który ma zagwarantować, ażeby prawdziwy i rzeczywisty przestępca został złapany i skazany za popełnione przez siebie przestępstwo.

Justice for All Act of 2004 składa się z czterech ustaw – rozdziałów:

1. SCOTT CAMPBELL, STEPHANIE ROPER, WENDY PRESTON, LOUARNA GILLIS, AND NILA LYNN CRIME VICTIMS' RIGHTS ACT²² – gwarantującej prawa ofiar przestępstw.

2. DEBBIE SMITH ACT OF 2004²³ – regulującej m.in. rozbudowę wspólnego systemu badań z dowodów DNA, gwarancje dla laboratoriów prywatnych, które mają pomóc w wyeliminowaniu błędów w tych badaniach, a także pomoc prawną dla ofiar przemocy.

3. DNA SEXUAL ASSAULT JUSTICE ACT OF 2004²⁴ – która normuje szczegółowo sposoby korzystania z dowodów DNA i programów DNA, zwłaszcza przy napaściach seksualnych, ale także przy np. identyfikacji osób zaginionych.

4. INNOCENCE PROTECTION ACT OF 2004²⁵ – która, ze względu na zakres niniejszej pracy, zostanie dokładniej omówiona poniżej.

²¹ *The Justice for All Act* został zaprezentowany przez Przewodniczącego Komisji Sprawiedliwości (Sądowej) Izby Reprezentantów F. Jamesa Sensenbrennera Jr. i kongresmena Williama Delahunta. Jest to wynik kompromisu obu izb Kongresu i obu partii, który został wypracowany przez senatorów Orrina Hatcha i Patricka Leahy' a.

²² Sec. 101–104.

²³ Sec. 201–206.

²⁴ Sec. 301–312.

²⁵ Sec. 401–432.

Akt ten składa się z trzech podtytułów (subtitles).

Pierwszy²⁶ dotyczy zarządzeń wydawanych wobec osób uniewinnionych wskutek przeprowadzenia badań z dowodów DNA (*Federal Post-Conviction DNA Testing*). Ustawodawca amerykański ustanawia zasady i procedury dla rządowych wniosków wobec pensjonariuszy federalnego systemu karnego (*prisons i jails*). Sąd zarządzi przeprowadzenie dowodów z DNA, jeżeli wnioskujący, pod karą krzywoprzysięstwa, zapewni, że jest obecnie niewinny, oraz że przeprowadzenie badania DNA może wnieść nowy materiał dowodowy, który poprzez to twierdzenie i jednocześnie stworzy uzasadnione prawdopodobieństwo, że wnioskujący nie popełnił przestępstwa, za które został skazany. Domniemywa się, iż wnioski wniesione później niż 5 lat od wejścia ustawy w życie i 3 lat od skazania są prawdopodobnie przedwcześnie. Domniemanie to może jednak zostać obalone.

Ze złożeniem takiego wniosku wiąże się jednak ryzyko otrzymania kary dodatkowej. Jest ona uzasadniona w wypadku, gdy badania ponownie obciążą wnioskującego. Przepis ten ma więc ograniczyć liczbę wnioskujących jedynie do tych, którzy rzeczywiście uważają, że są niewinni.

Jeśli jednak rezultaty badań oczyściły z zarzutów skazanego, sąd musi przychylić się do wniosku o nowy proces albo ponowne orzeczenie wyroku (*resentencing*), jeżeli wyniki badań oraz inne dowody świadczą o tym, że sąd w nowym procesie uniewinniłby skazanego.

W tej części unormowania zakazano również niszczenia dowodów DNA, w przypadku federalnych spraw karnych, gdy oskarżony pozostaje w zakładzie karnym (z wyjątkiem kilku zastrzeżeń, m.in. śmierci skazanego). Dowód z DNA może zostać jednak zniszczony, jeśli oskarżony rzekł się prawa do testu DNA, a także gdy był powiadomiony po jego prawomocnym skazaniu, że dowody mogą być zniszczone, a nie zgłosił wniosku o ich przeprowadzenie. Dodatkowo, dowody DNA mogą być zlikwidowane, jeżeli sąd odrzucił wniosek o badanie, lub jeśli dowód był już przeprowadzony i wynik wskazał oskarżonego jako sprawcę. Umyślne naruszanie przepisów dotyczących pozyskiwania próbek DNA zostało w Stanach Zjednoczonych spenalizowane i jest zagrożone karą pozbawienia wolności (sec. 411)²⁷.

Podtytuł drugi²⁸ (sec. 421–426) dotyczy podnoszenia standardów w sprawach zagrożonych karą śmierci (*state capital cases*). Chodzi tu przede wszystkim o stworzenie przejrzystego systemu rozdziału środków finansowych na badania DNA, szkoleń dla prokuratorów skarżących w tych sprawach, kontroli i wykorzystywania tych dotacji. W celu realizacji tychże przepisów przyznano 75 mln \$ rocznie przez 5 lat od wejścia tej ustawy w życie. Stany powinny równo rozłożyć te środki pomiędzy oba programy, tzn. szkoleniowy dla prokuratorów oraz pomocy dla ubogich oskarżonych w tych sprawach. Programami tymi zarządza Prokurator Generalny (*Attorney General*) i przed nim stany rozliczają się z wykorzystania przyznanych funduszy.

²⁶ *Exonerating The Innocent Through DNA Testing*.

²⁷ W podtytule tym (sec. 412) uregulowano także kwestię *Kirk Bloodsworth Post-Conviction DNA Testing Grant Program*. Na program ten przyznano 5 mln \$ do 2009 r. Celem jest pomoc stanom w pokryciu kosztów związanych z *post-conviction DNA testing*. Program został nazwany na cześć wspomnianego Kirka Bloodswortha – pierwszego osadzonego w celi śmierci, który został uwolniony na podstawie badań DNA.

²⁸ *Improving The Quality of Representation In State Capital Cases*.

W podtytule trzecim²⁹ (sec. 431–432) uregulowano zagadnienie odszkodowania dla osób niesłusznie skazanych. Zwiększono maksymalną kwotę odszkodowania, którą U.S. *Court of Federal Claims* (Federalny Sąd Odszkodowań) może przyznać przeciwko Stanom Zjednoczonym: w sprawach niesłusznego pozbawienia wolności do 50 000 \$ rocznie, a w sprawach zagrożonych karą śmierci do 100 000 \$ rocznie.

Amerykański wymiar sprawiedliwości, jak każdy, często zawodzi. Kosztem tych niepowodzeń są wielokrotnie wyroki skazujące niewinne osoby. Obecnie jednak istnieją już skuteczne narzędzia prawne do ujawnienia tych uchybień. Dowody z badań DNA i możliwość ich przeprowadzenia już po prawomocnym skazaniu przyczyniły się w USA do największej liczby zwolnień niesłusznie skazanych, ale też w indywidualnych przypadkach pomyłki sądowe ujawniane są przez pozostających na wolności prawdziwych sprawców, którzy zostają później ujęci. Dlatego należy zdawać sobie sprawę, że chociaż dowody z badań DNA są bardzo skutecznym panaceum na błędy wymiaru sprawiedliwości, to jednak nie rozwiązują one wszystkich problemów. Nie zawsze przecież istnieją dowody biologiczne z miejsca przestępstwa, bo np. sprawca ich nie pozostawił, albo uległy zniszczeniu, zagubieniu bądź złemu zabezpieczeniu.

O ile korzystanie na taką skalę, w polskim procesie karnym, z bardzo kosztownych dowodów z DNA wydaje się być raczej rozwiązaniem przesuniętym w daleką przyszłość, to z pewnością godne pozazdroszczenia jest rozpoznanie rozmiarów zjawiska pomyłek sądowych, liczby niesłusznych skazań oraz ich przyczyn. Tą analizą zajmują się w USA nie tylko organizacje pozarządowe, ale także organy administracyjne.

W Stanach Zjednoczonych zwrócono uwagę na to, że w przypadku katastrof środowiska, śmierci człowieka, błędów medycznych czy wypadków lotniczych i kolejowych – zawsze od razu wszczyna się szczegółowe śledztwo prowadzone przez różnego rodzaju organy wyspecjalizowane, np. NTSB (*National Transportation Safety Board*). Mają one za zadanie ustalić przyczyny wypadku oraz wyciągnąć konsekwencje i wnioski na przyszłość. Przykładowo wspomniane NTSB, pojawiające się natychmiast po katastrofie komunikacyjnej, działa niezwykle efektywnie, ponieważ ma do tego odpowiednie środki – może przesłuchiwać świadków, ma odpowiednich ekspertów, wysoki budżet i rzeczywistą niezależność w prowadzonym dochodzeniu. Może więc odpowiedzieć, dlaczego tak się stało – czy był to błąd systemu, czy indywidualna ludzka pomyłka? Co należy zrobić, ażeby podobne zdarzenie nie powtórzyło się?

Właśnie niesłuszne skazania uznano za największą „katastrofę” amerykańskiego wymiaru sprawiedliwości – winni nie zostają ukarani, a niewinni są pozbawieni wolności; niejednokrotnie czekając w celi śmierci, kiedy tymczasem rzeczywisti sprawcy pozostają na wolności i stanowią nadal zagrożenie. Dlatego też wysunięto w USA postulaty powołania specjalnych *innocence commissions*, w celu monitorowania, wykrywania i przeprowadzania dochodzeń w razie niesłusznego skazania. Jeśli taki przypadek pojawi się – komisja powinna, wzorem NTSB, wskazać przyczyny, winnych błędu oraz przedstawić rozwiązania prewencyjne. I rzeczywiście zostały one powołane już w kilku stanach. W 2002 r. Sąd Najwyższy Północnej Karoliny (*The Supreme Court of North Carolina*), jako odpowiedź na

²⁹ *Compensation of the Wrongfully Convicted*.

częste, publikowane w prasie artykuły dotyczące udokumentowanych przypadków niesłuszných skazań, jako pierwszy stan w USA, ogłosił powstanie *innocence commission*³⁰. W 2003 r. Connecticut, jako pierwszy stan, powołał taką właśnie komisję na drodze legislacyjnej³¹. Wydaje się, iż wkrótce będą one kolejno powstawały w pozostałych stanach, gdyż są przedmiotem zainteresowania i prac stanowych legislatur³².

Ze względu na brak badań w RP dotyczących pomyłek sądowych skutkujących niesłusznym skazaniem, bardzo interesujące są analizy dotyczące ich przyczyn.

Z badań organizacji pozarządowej *Innocentproject*³³, która dokładnie przestudiowała przyczyny zwolnień pierwszych 70 niesłuszných skazanych w wyniku przeprowadzenia badań DNA, wynika, że do najczęstszych powodów skazania osoby niewinnej należą: błędy w ustaleniu tożsamości sprawcy (61), wyłączenie analizy serologicznej – *serology inclusion* (40), uchybienia policji i prokuratury (38 i 34), błędne albo nierzetelne opinie biegłych (26), niekompetencja adwokata i zła obrona (23), wyniki z badań mikroskopowego porównania włosów (21), fałszywe zeznania świadków, w tym też informatorów policyjnych (16), niedopuszczenie dowodu z DNA w procesie (2) oraz inne przyczyny (6).

Jest to oczywiście analiza amerykańskiego postępowania sądowego, aczkolwiek daje nam pewien obraz sytuacji. Warto zwrócić uwagę, że jeśli w jednym procesie wystąpi więcej niż jedno z powyższych uchybień – istnieje większe prawdopodobieństwo, iż zostanie wydany niesłuszny wyrok.

Natomiast *Center on Wrongful Convictions z Northwestern University*³⁴ zwraca uwagę na to, że najczęstszą przyczyną niesłuszných skazań w USA są błędne, omyłkowe zeznania świadków naocznych, na których oparty jest akt oskarżenia i wyrok skazujący. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez tę organizację w czerwcu 2000 r. Wynika z nich, iż w 67 sprawach w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, w których zwolnienie nastąpiło na podstawie *Postconviction DNA Testing* – 51 przypadków (tj. 76,1%) skazań było właśnie opartych częściowo albo w całości na identyfikacji sprawców przez naocznych świadków.

Są to oczywiście badania nie w pełni miarodajne, ale także dają pewne wyobrażenie omawianego zagadnienia. Ich trafność potwierdza zresztą wcześniejszy, bo z 1996 r., raport Amerykańskiego Departamentu Sprawiedliwości, pt. „*Convicted by Juries, Exonerated by Science*”. Zawiera on opracowanie 28 przypadków spraw, gdzie skazano 28 osób za seksualne napastowanie i morderstwa, które następnie za pomocą *Postconviction DNA Testing* wykazały, że nie mogły popełnić zarzucanych im czynów. Tych 28 skazanych spędziło łącznie w zakładach karnych, do momentu ich zwolnienia – 197 lat. Po przebadaniu tychże spraw Departament Sprawiedliwości doszedł do wniosku, że w 24 na 28 spraw podstawą skazania była identyfikacja sprawców przez naocznych świadków (często jednocześnie same ofiary). Ale w tych wszystkich 24 przypadkach identyfikacja naocznych świadków była całkowicie błędna. Autorzy raportu wskazują na to, że z powodu upływu czasu wspomnienia zacierają się. Badania pokazały, że identyfikacja przez naocznych świadków, po

³⁰ www.innocenceproject.org/docs/NC_Innocence_Commission_Mission.html.

³¹ www.cclu.org/pages/legis02/CRIMINAL%20JUSTICE.htm.

³² Przykładowo: Teksas (www.capitol.state.tx.us/tlo/reports/subject/79R/V0306.HTM), Virginia (www.constitutionproject.org/icva/ICVA_report_release_advisory.doc).

³³ www.innocenceproject.org/causes/index.php.

³⁴ www.law.northwestern.edu/depts/clinic/wrongful/causes.htm.

znacznym upływie czasu, jest błędna w około 50%. Nie wynika to rzecz jasna z celowych kłamstw, ale raczej po prostu z naturalnych pomyłek – zwyczajnie obywatele-świadkowie chcą pomóc policji, a rozpoznanie jest dodatkowo sytuacją stresującą.

Czyli reasumując można postawić odważną tezę, iż pierwszą przyczyną niesłusznych skazań może być niedoskonałość ludzkiej pamięci, która nie jest przecież elementem statycznym – podlega czynnikom zewnętrznym, emocjonalnym – zmienia się, a fragmenty informacji podświadomie mieszają się z innymi, późniejszymi informacjami przechowywanymi w pamięci.

Drugą ważną przyczyną niesłusznych skazań, podawaną przez *Center on Wrongful Convictions*, są zeznania tzw. *the snitch witnesses*, czyli opłacanych przez policję informatorów i donosicieli. Nie przeprowadzono w USA rzetelnych badań na ten temat. Można przywołać jedynie raport z 1999 r., sporządzony przez Kena Armstronga i Steve'a Millsa z *The Chicago Tribune*. Wynika z niego, że prokuratorzy ze stanu Illinois w 285 przypadkach oskarżonych skazanych na śmierć, aż w 46 (16,1%) oparli swoje oskarżenie na zeznaniach *the snitch witnesses* (sprawy zbadano od pamiętnego wyroku *Furman v. Georgia* z 1972 r., po którym zwolniono około 600 skazanych na karę śmierci)³⁵. Analiza ta wskazuje na to, że właśnie w 97 przypadkach w skazaniu tych osób znaczną rolę odegrali *the snitch witnesses*. A w przypadku 38 spraw (39,2%) ich zeznania doprowadziły do skazania niewinnych osób. Łącznie spędziły one 291 lat w więzieniu, średnio 8,1 roku. W warunkach i specyfice polskiego postępowania przygotowawczego w procesie karnym wydaje się, że dane te mogłyby mieć również pewne znaczenie przy ocenie wartości zeznań świadków koronnych.

Według raportu *Center on Wrongful Convictions* z 12 maja 2003 r., kolejnym powodem mogą być fałszywe zeznania (*false confessions*). Abstrahując od przyczyn – czy to celowych i świadomych, czy błędnie prowadzonych przesłuchań, zastraszania albo zadawania sugerujących pytań, z opracowania tego wynika, że w stanie Illinois od 1970 r. odnotowano 42 przypadki niesłusznych wyroków skazujących za morderstwo osoby niewinne. 25 z nich, czyli 59,5% zostało opartych w całości albo w części na fałszywych zeznaniach oskarżonych [fałszywemu przyznaniu się – oskarżonego (14), bądź zeznaniach współoskarżonych (11)].

Są to najważniejsze przyczyny, ale oczywiście nie jedyne. Uwzględniając odrębności procesu anglosaskiego i specyfikę prawa amerykańskiego trzeba stwierdzić, że prawodawca stara się tutaj wyeliminować przypadki niesłusznych skazań, a w razie ich zaistnienia – zagwarantować słuszne odszkodowanie. Z pozoru duża liczba tych przypadków świadczy, moim zdaniem, jedynie o dobrym monitorowaniu i wykrywaniu pomyłek sądowych w USA. Reasumując należałoby wysunąć postulat, ażeby przeprowadzić analogiczne badania w RP. Nie można bowiem podjąć środków zaradczych, jeżeli nie rozpozna się najpierw dokładnie skali zjawiska pomyłek sądowych skutkujących niesłusznymi wyrokami skazującymi.

³⁵ W sprawie *Furman v. Georgia* z 1972 roku Sąd Najwyższy orzekł (stosunkiem głosów 5:4), że kara śmierci orzekana i wymierzana w trybie przewidzianym przez ustawy stanowe narusza federalną konstytucję, tj. VIII i XIV poprawki, które zakazują stosowania kar okrutnych. Najważniejszym skutkiem tego kontrowersyjnego orzeczenia było unieważnienie wyroków śmierci wobec około 600 osób oczekujących na egzekucję. Jednak już cztery lata później, na skutek gwałtownego wzrostu przestępczości, w sprawie *Gregg v. Georgia* Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych ponownie opowiedział się za rozszerzeniem zakresu stosowania kary śmierci.